

JURGĮ IR DRAKONĄ APMAŠTANT¹

Jurgis išgarsėjo kaip drąsus riteris, nugalėjęs drakoną ir dar kartą parodęs, kad gėris paprastai nugalė blogį. Ši „gerojo Jurgio“ ir „blogojo drakono“ kovos logika yra smarkiai persmelkusi Lietuvos posovietinį politinį ir akademinį kontekstus. Ji yra „reflektuota“ Skaidros Trilupaitytės naujausioje knygoje „Kūrybiškumo galia? Neoliberalistinės kultūros politikos kritika“, kurioje autorė konstatavo užsitęsusių neoliberalizmo problematikos Lietuvoje ignoravimą ir griebė diskursą už ragų, demonstruodama kritinį požiūrį į Lietuvos kultūros procesus, o kartu pateikdama būdus ir priemones, kaip tokią kritiką galima reikšti (pvz., Boltanskio ir Chiapello įžvalgų pagrindu), taip pat nurodė esamas tokios kritikos apraiškas šiandienėje Lietuvoje.

Šioje įdomioje ir vertingoje knygoje autorei būdingas dvejopas žiūrėjimas į neoliberalizmo įtaką kultūrai – ir išryškinant kai kuriuos susiklosčiusius neoliberalizmo mechanizmus, ir nagrinėjant, kaip Lietuvoje reaguojama į tokį dominavimą, kiek plėtojasi vietinis kritinis diskursas ir laiku kilusios refleksijos. Šalia pastatoma 1) neoliberalizmo analizė ir 2) Lietuvoje besiformuojančio diskurso apie jį analizė leidžia matyti daugiaplanį vaizdą, rodantį, kad minėtas diskursas ir pats yra tiesiogiai veikiamas naujųjų kapitalizmo mechanizmų. Nors ne visada aišku, ar pats neoliberalizmo reiškinyje kultūros politikoje, ar jį išryškinantys diskursai ir intelektulinės ref-

¹ Trilupaitytė Skaidra, *Kūrybiškumo galia? Neoliberalistinės kultūros politikos kritika*, Vilnius: Demos, 2015.

leksijos yra svarbiausias šios knygos objektas, tačiau iš kairiųjų pozicijų dėstomos koncepcijos ir pateikiama analizė rodo gilų autorės išmanymą šioje srityje, jos akivaizdų buvimą vienu svarbiausių šio kritinio diskurso veidų „neoliberalistinėje Lietuvoje“. Daug dėmesio knygoje skiriama teorinėms prieigoms ar jau kitose šalyse atliktiems tyrimams pristatyti. Tiesa, dėmesys teorinėms detalėms bei minėtas dvejopas žiūrėjimas į neoliberalizmą ar ypač pabrėžiamas kairysis žodynas (neabejotina, kad, dalį sąvokų pakeitus bendresnėmis, knygos skaitytojų padaugėtų) kiek apsunkina teksto suvokimą, svarbiausi pastebėjimai galėtų būti labiau išryškinti bendrame pavyzdžių sraute.

Viena svarbiausių autorės minčių – aktyviai plėtodama *seno-naujo* kultūrininko diskursą, naujoji tvarka smerkia senosios tvarkos liekanas (ypač valstybės vaidmenį; kolektyviškumą ar net bendruomeniškumą, p. 88), eskaluoja šį „okupacijos atsikračiusios Lietuvos“ (p. 107) konfliktiškumą (taip save įteisindama), tačiau iš esmės suranda naujų patrauklių menininkų ir kultūrininkų įtraukimo į valstybę formų, jiems padeda imituoti „laisvės“ ir „pasirinkimo“ strategijas iš tiesų susiaurindama menininko funkciją iki naujosios tvarkos įteisingojo. Anot autorės, menas ir kultūra pradeda tarnauti valstybei ir naujajai (neoliberalizmo) ideologijai, įvyksta kapitalizmo įteisinimas. Ji teigia, kad neoliberalizmas kaip atskira ideologija nesiekia savęs parodyti viešojoje erdvėje, jos sklaida nėra tiesmuka (adaptuojant Bourdieu ir Fairclough idėjas). Ši ideologija siekia užsimaskuoti kitais madingais šūkais (apie *kūrybines industrijas, meno vadybininkus, proveržį, kūrybinę ekonomiką* ir pan.) ir praktiniais veiksniais. Iš šio pridengimo kyla kvietimas kalbėti ne apie grynąjį neoliberalizmą, bet apie „realiai egzistuojantį neoliberalizmą“, kuris apipinamas ir kitomis idėjinėmis linijomis. Ideologinio mišrumo įžvelgimas yra svarbus dalykas. Kaip rodė istorinis pavyzdys – „realiai egzistuojančio socializmo“ atvejis, galima kelti klausimą, ar neoliberalizmas tikrai lieka idėjinė ir vertybinė šerdis? Juk idėjinės formos posovietiniame būvyje tapo sinkretiškos, o įvairūs dalyviai pasižymi skirtingomis motyvacijomis – nuo tautinių sentimentų, liberalių nuostatų, sociali-

nių vertybių iki siekių užsitikrinti geopolitinį saugumą nuo Rusijos. Nustatyti jų santykį kaip aiškiai subordinuotą neoliberalizmui būtų pernelyg schemiška. Tai primintų šiandien kritikuojamą monolitinę SSRS tyrinėjusių „totalitaristų“ mokyklos logiką, kad, dominuojant vienai idėjinei linijai, kitos idėjinės variacijos neišvengiamai būna pajungiamos ar išnaudojamos tai pačiai dominuojančiai linijai stiprinti (juk neretai jos tampa ir iššūkiu).

Autorės požiūris yra neoliberalizmą dekonstruojanti kryptis, kurioje nesiekama plačiai nagrinėti neoliberalizmo raiškos dinamiką, lyginant laikotarpius ar matant realią konkurenciją su kitomis ideologijomis ir idėjinėmis laikysenomis. S. Trilupaitytei svarbiausia buvo identifikuoti dominuojančias tendencijas, tai ji gana sėkmingai įgyvendino. Vis dėlto aktualu (naujuose tyrimuose) būtų skirti dėmesio ir detalėms, matant ne vien monolitišką neoliberalizmą, bet ir platesnę idėjų bei interesų tinklų susikryžavimo areną, kismą politiniame ir kultūriniame lauke. Jeigu autorė atkreipia dėmesį, kad realiai egzistuojantis neoliberalizmas Lietuvoje yra įgijęs svarbiausias priemones veikti procesą ir pagal savo poreikius įtraukti ar atriboti kitus intelektualinius ir kultūrinius procesus, kartu aktualu matyti, kokios būtų interesų grupių strategijos ir kurios ideologinės linijos visiškai pritampa, o kas įgyja tam tikrą prieštarą. Nors aktualu referuoti į globaliame pasaulyje, ypač Vakarų valstybėse, vykstančius panašius procesus, kartu svarbu matyti ir lokalumą, specifišką Lietuvai patiriant posovietinį būvį, buvimą Vidurio ir Rytų Europos regione, prisiimant jame vyraujančią mažųjų valstybių banguojančią patriotizmą, panašų geopolitinių grėsmių suvokimą. Įdomu būtų daugiau įtraukti svarstymų apie sovietinę tradiciją, buvusį svarbų kultūrininkų vaidmenį, taip pat šiems kultūrininkams būdingą tautinio svarbumo bei paveldo saugojimą. Vienpusiškai pasakyti, kad tautinė linija buvo visiškai pajungta neoliberalizmui, kuris gebėjo nudrenuoti „tautininkiškas“ pretenzijas, būtų pernelyg schemiška, nes tiek „prarandamo tautiškumo“, tiek „prarandamo kultūrininkų statuso“ motyvai buvo svarbūs visą laiką. Jie patys tapdavo netgi

dominuojančiu neoliberalizmo kritikos šaltiniu, turint omenyje atskirų kultūrininkų bei intelektualų autoriteto balsą. Kai kurie jų šiais laikais vis aktyviau prisiima „ne už tokią Lietuvą dėjome parašą“ poziciją ir tampa aštriais naujosios tvarkos oponentais, apibendrintai pasisakančiais ir prieš liberaliąją tvarką, ir prieš Europos Sąjungą.

Aktualu būtų knygoje pateikiamą kritinį diskursą nagrinėti istoriniame bei politiniame kontekste, pristatant per pastaruosius 26 metus pagrindines politines ir visuomenines įtampas valstybės valdyme, politikoje ir kultūros politikoje liberaliąją demokratiją diegiančioje Lietuvoje (matant jų sankaupas liberaliuose ir neliberaliuose diskursuose). Pavyzdžiui, aktualu nagrinėti ir atvejus, kai atsinaujinančio Šaltojo karo ir požiūrio į užsienio politiką logika neišvengiamai veikia vidaus politiką, atsiranda sąsajų ir su vidiniais kultūros procesais (pvz., Žaliojo tilto skulptūrų atvejis). Šiuo atveju vis dar aktualios posovietinės visuomenės tyrimų įžvalgos, rodančios, kad regione neįmanoma kalbėti apie išgrynintus modelius, net ir pasakymas „realiai egzistuojantis neoliberalizmas“ turbūt būtų pernelyg stiprus įvardijimas, iš tiesų esant kultūrinio sinkretizmo situacijai, kai susipina sovietinio paveldo, neoliberalizmo, kairiosios minties, nuosaikiojo liberalizmo, konservatizmo, nacionalizmo ir kitos linijos, kurios nebūtinai įteisina neoliberalizmo dominavimą, tačiau ir užsiima jo kritika, galbūt verta kalbėti apie neoliberalizmo dominavimą, bet ne apie „neoliberalistinę tvarką“. Pavyzdžiui, nuosaikis liberalizmas (tęsiant „Santaros–Šviesos“ tradiciją), atskiros konservatizmo srovės ar kairioji mintis ne vienoje situacijoje ne tik priima liberaliosios demokratijos modelį, nurodo galimas grėsmes, neretai nužymi tam tikrą pažangą, palyginti su „realiuoju socializmu“. Todėl svarbu nepasiduoti tam įspūdžiui, kad iš „vienos ideologijos“ tvarkos patekta į „kitos ideologijos“ tvarką, kuris gali kilti perskaičius knygą (nors autorė to neteigia). Šiuo atveju, net ir matant suintensyvėjusius neoliberalizmo mechanizmus ir demokratijos trūkumus, be aiškių kriterijų taikymo kritinio diskurso kūrimas yra gana efektyvus dekonstruojant sistemą ar nužymint kritiškumo kryptį, tačiau vien jo neužtenka api-

brėžti neoliberalizmo dominavimo gylį. Todėl būtini aiškūs kriterijai, leidžiantys identifikuoti šios ideologijos imtį.

„Sakyti galiai tiesą“ ir gebėjimas būti pokyčių avangardu – viena svarbiausių kultūrininkų ir intelektualų misijų, kuri gana ryški ir autorės interpretacijoje. Šioje temoje iškyla pasikartojanti intelektualo autonomiškumo idėja, parodanti, kad šiuolaikinėje Lietuvoje, kaip ir kitose sistemose, menininkas dažnai nesugeba funkcionuoti kaip savarankiškas ir procesus į priekį vedantis individas politinėje kasdienybėje: jam ir toliau būdingas prisitaikymas prie naujosios *viršūnių* struktūros, pasidavimas kolektyvinėms madoms, ypač toms, kurias palaiko valstybės programos bei prioritetai. Jis bijo „besąlygiško varymo“ į rinką (p. 99). Tačiau kritinis diskursas bei kritinės refleksijos kultūros politikoje atsiranda ne vien kairiajame sparne (tai atskleidžia ir pati autorė, pvz., Guggenheimo korporacijos atžvilgiu, dėl kino teatro „Lietuva“ ir pan.), bet ir kolektyvinių pozicijų (pvz., buvęs NK95 judėjimas, Demos institutas ir pan.) ar individualių laikysenų (menininko A. Diržio pozicija) pagrindu, tačiau neoliberalizmui iššūkiu tampa ir dešinieji intelektualai, kritikuojantys globalizmą (pvz., V. Radžvilas, A. Šliogeris ir pan.).

Į šią pusę autorė užveda netiesiogiai, ji lyg ir nekelia menininko vaidmens klausimo, pirmenybę atiduodama susiklosčiusio būvio ir neoliberalizmą įtvirtinančių mechanizmų analizei. Parodydama, kad šie mechanizmai yra įtraukiantys ir atribojantys menininkus, diskursus, laikysenas, ji kartu išryškina pačių menininkų ribotus mėginimus ginti savo teisę kalbėti ir polinkį į naujuosius vadybiškumo simuliakrus. Autorė parodo menininkų polinkį į naująsias kūrybos vadybos sroves, paslėptas po *kūrybinių industrijų, verslininkystės* ir kitais burtažodžiais. S. Trilupaitytės knygoje nuolat pasikartoja leitmotyvas, kad naujasis menininkų vadybiškumas stoja prieš užpelkėjusius sovietmečio rudimentus – tradicijas, valstybinį aparatą. „Išvalstybinimas“ tampa vienu daugiausia naudojamų mitų kaip svarbus įteisavimo šaltinis (neatsitiktinai Jurgio ir drakono legenda byloja, kad, nužudžius drakoną, ten, kur nutiško jo kraujo, neauga žolė).

Lietuvos laisvosios rinkos instituto ir kitų vadybiškumo proteguotojų mintimis, valstybės turi likti kuo mažiau. Tačiau autorė parodo, jog dažnas paradoksas – viskas vyksta atvirkščiai, naujų vadybiškumą palaikančios priemonės yra remiamos valstybės, vyksta savotiškas „valstybės plėtimas“, kai kapitalistinė logika suauga su valstybine. Tačiau efektyvumo irgi stokojama, neišlaikomas ir deklaruojamas rodiklių didėjimas (pvz., KI didėjimas, p. 172).

Žvelgdama iš marksistinių pozicijų, autorė fiksuoja, kad meninkai ne tik patiria neoliberaliosios sistemos poveikį, bet ir patys dalyvaudami palaiko ideologinį veidmainiškumą, kai retoriniu lygiu deklaruojamas išvalstybinimas ir kai nauji kultūros strategai, remdami neoliberalizmą, priderina savuosius interesus, o „išvalstybinimą“ padaro tik mėgstama retorika. Kai teigiama, jog tokio neoliberalizmo sąlygomis nėra įgyvendinama laisvės idealą ginančios liberaliosios demokratijos utopija, kurią skelbė Francis Fukuyama, vertas dėmesio ir taiklesnis nesenas Francis Fukuyamos JAV pavyzdžiu pasakytas pastebėjimas, kad valstybinio sektoriaus išlaidos sudaro didesnes galimybes verslo grupėms nei visuomenei, kurios vardu yra veikiamas. Jeigu galima matyti tris ramsčius (pvz., C. Tilly), kai šalia valstybės monopolio galioja ir teisės viršenybės bei institucijų atskaitomybės principai, galima matyti ir jų pažeidžiamumą, ir priklausomybę nuo vyraujančių ideologinių bei politinių pozicijų. Verta gilintis į tai, kaip viešąsias paslaugas teikiančios privačios bendrovės sugeba prisiimti atskaitomybės ir skaidrumo principus, kiek yra erdvės paslėptiems veiksams. Šių studijų Lietuvoje akivaizdžiai trūksta, kaip ir gilesnio antropologinio požiūrio į šią dieną populiarią „projektų visuomenę“ (nuo ES iki kitų projektų), pinigų įsisavinimo reiškinius, apie kuriuos daugiau nei prieš dešimtmetį kalbėjo žymus antropologas Stevenas Sampsonas.

Verta pažymėti, kad pastaroji kritika nebūtinai privalo remtis vien marksistine interpretacija, ji gali kilti ir iš liberalizmo, konservatizmo, tradicionalizmo (pvz., korupcijos analizės negali savintis nė viena ideologinė kryptis). Todėl sugretinant kelias metodologijas

būtų įdomu išvelgti, kurios problemos yra bendro pobūdžio ir apima efektyvumo, asmeninių interesų tenkinimo ir kitus klausimus, kurie yra gana universalūs kiekvienoje sistemoje, o kurie klausimai kyla tiesiogiai iš lietuviškosios neoliberalizmo versijos.

Čia kiltų klausimas, kas yra tas standartas, kuriuo remiantis ir toliau vykdant kritinę stebėseną būtų galima išvelgti situacijos „gerėjimą“ arba „blogėjimą“. Galima sutikti, kad tokią analizę papildytų dėmesys individualioms menininkų laikysenoms ar lūžiams, be kurių neįmanoma suvokti „neoliberalistinės mašinerijos“ veikimo ir ribų. Kartu skiriant dėmesį individualaus menininko santykiui su regionui būdingu kūrėjų kolektyviškumu, kuris įvairiose sistemose pasikartodavo, irgi galima gauti papildomų įžvalgų. Matytume menininko užvaldymą ne vien per viršūnių ar ideologijos struktūrą, bet ir per menininkų tinklus, jų nuolatinę subordinaciją bendros nuomonės telkimui.

Knygoje parodoma, kad esminės kritikos neoliberalizmo raidos Lietuvoje atžvilgiu iki šiol buvo ypač maža, todėl S. Trilupaitytės pateikiama jau nusistovėjusios kultūros sistemos kritika tampa labai svarbi ir vertinga net keliais aspektais. Viena, ji nubrėžia svarbiausias tendencijas, nusakydama, kaip šalia laisvosios rinkos, geresnės ateities idealų susiformuoja tokie reiškiniai kaip valstybės plėtimas, menininkų, kultūros žmonių įtraukimas į nuleidžiamus prioritetus, iš naujo apribota menininko galimybė užsitikrinti pakankamą kūrybos laisvę ir gauti tinkamą atlygį. Nurodytos tendencijos ir iškeltos prielaidos gali tapti svarbiu postūmiu kitiems nuodugnesniems moksliniams tyrimams, kritinei analizei. Pavyzdžiui, aptariant šio „realiai egzistuojančio neoliberalizmo“ savininkus ir veikiančias galias. Ar galėjo savininkais būti patys menininkai, prisitaikę prie naujos tvarkos ir sėkmingai pademonstravę savąją orientaciją į verslumą? Jeigu kultūros priklausomybė nuo užmaskuoto neoliberalizmo akivaizdžiai suvaržo intelektualo „kalbėti galiai tiesą“ teisę, tada aktualu identifikuoti egzistuojančias erdves, kuriose yra metamas iššūkis prisitaikančiam ir tiesą maskuojančiam kūrybiškumui. Naujuose tyrimuose

aktualu būtų smulkiau panarstyti ir paties „realiai egzistuojančio neo-liberalizmo“ sandarą, įvertinant, kas užtikrina šiai ideologijai teisėtumą, koks jam būdingas turinys, kokios vyrauja interesų grupės, kokie kriterijai apibrėžia ribas, kaip formavosi palaikantis mechanizmas, kaip jis keitėsi, ar priklausė nuo politinio konteksto? Antra, tokia refleksija turi ir akivaizdų pilietinį raginimą – neapsiriboti vien retoriškėmis iliuzijomis, tačiau ieškoti būdų keisti situaciją, kai yra pažeidžiami visuomenės interesai, atsiranda manipuliavimas taisyklėmis, ištekliais ir prioritetais. Neapsiribojant kairiosios kritikos diskursu, svarbu matyti ir platesnį spektrą, ieškoti pozityvių, situaciją gerinančių priemonių, jomis dalytis. Šiuo atveju svarbu atskirti „tikruosius drakonus“ nuo „netikrųjų“, o šalia Jurgio ir drakono atsirastų vietos ir kitiems herojams.

VILIUS IVANAUSKAS